

KÖNYVISMERTETŐ

Szervezet, személyiségek, politika – reflexiók

a Magyar Nemzeti Bank változó nemzetgazdasági szerepéről szóló tanulmánykötet

Halm Tamás (szerk.):

A Magyar Nemzeti Bank szerepe
a magyar gazdaságban
– változó történelmi korszakokban.

Közgazdasági Szemle Alapítvány
Budapest. 2013. 140 lap

A Magyar Nemzeti Levéltár és a Magyar Közgazdasági Társaság 2012-ben konferenciát szervezett *A Magyar Nemzeti Bank szerepe a magyar gazdaságban – változó történelmi korszakokban* címmel. A konferencia előadásainak kibővített anyagát Halm Tamás szerkesztette tanulmánykötetté, amely hét konferencia-előadást, egy előadás-összefoglalót és az 1920-as évekből származó két újraközölt tanulmányt tartalmaz. A kötet arra sarkallja a recenzt, hogy kommentárt fűzzön a politikailag meghatározott gazdasági szervezet (esetünkben a jegybank) kutatásához, elemzéséhez.

A jegybankok (központi bankok, nemzeti bankok) szervezetfejlődését, működését rendszerint alapos monográfiák dolgozzák fel. A nemzeti bankoknak, a hosszú múltra visszatekintő nagybankoknak és a nemzetközi pénzügyi szervezeteknek gyakran van „udvari történetük”. Ennek egyik okát az adatok,

dokumentumok bizalmas jellege adja: a bank, legyen az kereskedelmi hitelintézet vagy monetáris hatóság, a banktitok kategóriájába eső ügyleteket végez, ami szigorú korlátot állít külső vizsgáló elé a szakszerű elemezhetőséget illetően.

Ugyanakkor a jegybank mégis más, mint az üzleti bank, hiszen működése messze túlmutat az adott gazdaságon belüli bankközi és egyéb üzleti tranzakciókon. A kormányzattal, sőt a nemzetközi pénzügyi világgal áll intenzív viszonyban, miközben országon belül egyben regulátor is. Ezekben a különféle funkciókban a nyilvánosság eltérő mértékei között tevékenykedik: monetáris hatóságként meghozott kamat- és árfolyamdöntéseit kiemelt figyelem övezi, ilyen mivoltában működése jól elemezhető. Elemzik is, gondoljunk a vezető bankok (Federal Reserve, Európai Központi Bank, Bank of Japan) monetáris tevékenységét analizáló és előre jelző cégek, elemző részlegük tömegére. Ami viszont a jegybankoknak a kormánnyal, a hazai és külföldi hatalmi tényezőkkel kapcsolatos működését illeti, olyan bizalmi kapcsolatokról van szó, amelynek autentikus elemzéséhez belső dokumentumokra vagy első kézből származó ismeretre lenne szükség. A nemzeti bankoknak a politikában, gazdaságpolitikában játszott szerepével természetesen bőségesen foglalkoznak a szakújságírók, a politikai kommentátorok, de ezek az elemzések a dolog természeté miatt rengeteg spekulációt tartalmaznak. A jegybanki vezetők által felhatalmazott hivatalos történész viszont nyilván könnyebben hozzáférhet kritikus jelentőségű,

feljegyzésekhez, emlékeztetőkhöz vagy egyéb szentitív írásos és szóbeli forrásokhoz.¹

Bármennyire arisztokratikus is a jegybank, éppen közéleti jelenléte és politikai súlya miatt állandóan ki van téve a sajtó figyelmének. Emiatt nagy a bőrsége az újságírók és más nem szakmabeliek által írt banktörténeteknek. Nem csoda: a nagyközönséget érdekli a pénzvilág, a maga néha ijesztő, sőt félelmetes, máskor imponáló működésével. A nagyhatalmú bankvezérek, a nyilvánosságban sokat szereplő vagy éppenséggel a reflektorfényt kerülő bankelnökök szintén vonzzák a zsurnaliszták figyelmét. Ugyanez igaz a nemzetközi pénzügyi szervezetekre is, mint amilyen az IMF vagy a BIS: működésük, vezető egyéniségeik élete hasonló módon ki van téve a média érdeklődésének. A publicisztikai írások viszont nem mindig állják ki a tudományos vizsgálat módszertani tesztjeit, sőt gyakran érezni valamilyen irányultságot, elfogultságot.²

A nemzeti bankok, a nemzetek feletti pénzintézetek helyzete azonban nem különleges abban a tekintetben, hogy a cégtörténet, a szervezettörténet, a vezetői életrajz, illetve a memoár igen kiterjedt szakirodalmi ág, amely a szervezettelmélet, valamint a vezetéstudomány számára lényeges input lehet. A szervezetelemzők, vállalati eset-tanulmány-készítők – akár hivatalos, levéltári források, akár pedig a részvevők visszaemlékezései alapján végzik munkájukat – egy sor szakmai buktatóval találkozhatnak, főként a forráshiány és a szervezetet övező ellentétes megítélések okán. Az alábbiakban áttekintett

tanulmánykötet is tükrözi ezeket a lehetséges buktatókat.

Rab Virág a *Gazdasági és pénzügyi szakemberek kulcsszerepe a Magyar Nemzeti Bank alapításának nemzetközi előtörténetében* című nyitófejezetben bemutatja, hogy a nemzetek közötti végleges megosztottság, amely az első világháborúban kulminált, nem volt képes eltörölni a vezető pénzügyi szakemberek közötti *személyi kapcsolati hálókat*. Az egymást korábbról jól ismerő és respektáló csúcs-pénzügyesek személyes kapcsolatai sokat számítottak, amikor a dezintegrált európai pénzügyi rendszer helyreállítását kellett elvégezni a háború után. *Popovics Sándornak*, a létrehozandó MNB leendő elnökének személye garancia volt olyan kritikus időpontban, amikor a magyar jegybank intézményi elfogadottságáról vagy működésének politikai-jogi biztosítékairól még sokat nem lehetett sejteni; ő viszont, mint volt pénzügyminiszter, az Osztrák-Magyar Bank volt kormányzója, egyébként *Montagu Normannal*, a Bank of England nagyhatalmú elnökével kiváló viszonyban levő szakember, személyében garanciát jelentett mind belöldön, mind a külföld szemében.

A trianoni határok között létrejött önálló Magyarország pénzügyi rendszere hamarosan súlyos teherpróba alá került. *Katz Veronika* azt dolgozta fel, hogy a korabeli magyar lapok miként mutatták be az *1931. évi bankzárlat* eseményeit. Érdekessége az ügynek, hogy az 1931. július 13-áról 14-ére virradó éjszaka megtartott kormányülésnek a jegyzőkönyve nem maradt fent, viszont az MNB főtanácsának jegyzőkönyvei megvannak, és így ha gondnal is, de rekonstruálható a válságkezelés. Az osztrák Creditanstalt hirtelen csődje és a júniusban bejelentett német fizetéseképtelenség hatására a magyar pénzügyi rendszer

is kényszerhelyzetbe került. *Popovics Sándor* elnök és *Imrédy Béla* bankigazgató részvételével zajlik le a Bethlen István miniszterelnök vezette kormányülés, ahol elhatározzák a pénzügyi szolgáltatók háromnapos zárlatát. Hamarosan áttért az ország a kötött devizagazdálkodásra (ami azután lényegileg az 1990-es évek közepéig tart). A tanulmányíró kiemeli a kormány és az MNB vezető bizalmi kapcsolatát, hatékony együttműködését. Az áttekintett sajtóanyagok alapján pedig az állapítható meg, hogy az újságcikkek higgadt hangvételűek maradtak.

Kovács Tamás azt a fontos gazdaságtörténelmi fordulatot elemzi *Az MNB és a „győri program” finanszírozása* című tanulmányában, amely *Darányi Kálmán* miniszterelnök 1938. márciusi, Győrben elmondott beszédétől számítható. A miniszterelnök ott hirdette meg a katonai és polgári fejlesztéseket egyaránt tartalmazó „milliárdos beruházási programot”. A katonai vezetés már korábban kezdeményezte a honvédelem és a kapcsolódó hadiipar fejlesztésének meggyorsítását, amit 1,7 milliárd pengős állami terv szolgált volna. *Fabinyi Tihamér* pénzügyminiszter azonban az ország anyagi erejét meghaladónak ítélte ezt. Különös módon *Imrédy Béla*, az MNB akkori elnöke állt a terv mellé. Ez szokatlan szereposztás, hiszen az intézményi és jogi keretek, szervezetszociológiai viszonyok alapján a jegybank szokta fékezni a kormány gazdaságélénkítő kezdeményezéseit. *Imrédynek* azonban politikai ambíciói voltak. Nem sokkal később megbukik *Darányi*, és *Imrédy* vezeti a magyar kormányt a kereken ezermilliárdos programról szóló törvény parlamenti elfogadásakor.

Az MNB hamarosan új viszonyok között kénytelen finanszírozni a magyar gazdaságot *a második világháború előtt és alatt, és*

azt követően: hosszabb időszakot fog át *Botos János* tanulmánya. A funkcióváltások egyik vonulata a közvetlen vállalatfinanszírozásban való növekvő részvétel, valamint az, hogy az állam hiteligenyét is ki kell elégítenie (ami teljesen szembemegy az 1924-es alapításkori jogi renddel és a kormányzattól monetáris politikai értelemben független jegybank európai koncepciójával). A második világháború után a minisztertanács 1945 májusában megszüntette az állam hitelezésére vonatkozó jegybanki finanszírozási korlátot – és lendületet vesz a pénzállomány fékezhetetlen felszaporodása, a rekordokat megdöntő magyar infláció. Az MNB helyzete gyökeresen megváltozik a tervgazdaság keretei között: formailag megmaradnak bizonyos banki technikák és eljárások, de a magyar gazdaságban a hitelezés valójában már csak követi és adminisztrálja a máshol meghozott döntéseket. A tanulmány megemlíti a tervgazdasági rendszer zavarait korrigálandó reformkezdeményezéseket, amelyek sorában az 1980-as évek közepére a politikai napirendre felkerül a piacgazdaságokban szokásos kétszintű bankrendszer helyreállítása (amit a magyar irodalom máig a kétszintű bankrendszer *bevezetésének* nevez). Megjegyzem: a szerző ennek kapcsán nem említi a Nemzetközi Valutaalap (IMF) szerepét, holott a magyar pénzügyi rendszer megreformálása a rendszert a pénzügyi csődtől megmentő IMF hitelkondíciói közé tartozott.

Zderborsky György nem történészként, hanem volt nemzeti bankosként emlékezett vissza az 1980-as évek eseményeire, így arra, hogy a magyar bankrendszerben kezdtek megjelenni a külföldi bankok (elsőként a CIB, majd a Citibank és a Unicbank megjelenésével). A személyes visszaemlékező nem dokumentumokra, hanem emlékei-

re támaszkodik, közlendője gyakran anekdotikus. A szerző „legendaként terjedő, de igaz történeteket” említ fel *Fekete János*, a devizaügyekért felelős akkori MNB-alelnök nagy személyes tekintélyéről és befolyásáról. A volt főnöke iránti töretlen lelkesedés elismerésre méltó emberi vonás, ám a nemzetgazdasági következmények ismeretében ki kell mondani, hogy az MNB akkori vezetése, és benne a valóban nagy befolyású alelnök, súlyosan felelős a Magyar Népköztársaság külső eladósodásáért, noha az elsődleges felelősség nyilvánvalóan a legfelső politikai vezetést terheli. Azonban a jegybank, mint nemzeti intézmény, finanszírozó szerepe mellett hagyományosan tanácsadó funkciót is betölt; felső vezetőknek különösen akkor nagy a felelőssége, ha a politikai csúcsvezető járatlan a gazdasági, pénzügypolitikai kérdésekben. A visszaemlékező történetírás gyengéit mutatja az a legenda is, amely szerint a már említett jegybanki vezető intézte volna el Japánban az igen kedvező AA hitelminősítést az 1980-as években; ez sajnos nem így volt. A Magyar Népköztársaság kockázati besorolását a JCRA a befektetőknek ajánlott legalacsonyabb (BBB) kategóriába helyezte – ami persze még mindig jobb, mint a mai BB (befektetőknek nem ajánlott, „bóvli-kötvény” besorolás).

Várhegyi Éva tanulmánya *Az MNB szerepe a kétszintű bankrendszer létrejöttében* címet viseli, és a végső válságba jutó magyar szocializmus gazdaságpolitikai kiútkeresési éveit dolgozza fel. Feleleveníti azt, ahogyan az MNB ágazati hitelezési részlegei bázisán, valamint egyéb pénzügyi szer-

vezetek, alapok felhasználásával kormányzati vagy állami vállalati tulajdonú kereskedelmi bankok születnek hazánkban – még a régi társadalmi-politikai rendszer keretein belül. Ez az időszak ugyan nincs távol a mától, mégsem hinném, hogy a mai fiatalnak mond valamit az akkor létrehozott vezető bankok neve (OKHB, MHB, Agrobank, Iparbank, Mezőbank) a Budapest Bank kivételével, amely privatizáció révén amerikai tulajdonba kerülve ma is részese banki életünknek, szemben a csődbe ment többi bankkal. A szerző utal az MNB státusát megváltoztató bankrendszeri reform mögötti belső hazai érdekelletétekre és politikai csatározásokra, ám a kötet más írásaival együtt osztozik abban, hogy megfelelnek a rezsím által kényszerűségből vállalt IMF-tagaságból fakadó külső nyomásról és ráhatásról.

A kötet többi írása is érdekes, az újraközölt egykori tanulmányok is frissek; ám itt nem elsősorban a monetáris politika és infláció-történet foglalkoztat minket. Azt mutatják be az írások – egyéni érnyeikkel és gyengéikkel együtt –, hogy a *nemzeti bank mint szervezet milyen nagy mértékben nemzetközi, és gazdasági alapfunkciói ellenére mennyire politikai karakterű intézmény, amelynek működése közvetlenül függ a hazai, sőt nemzetközi politikai konstellációtól*. Az ilyen karakterű gazdasági szervezet történetének megértéséhez ezért nem elég az „udvari történész” autentikus tudása, mert a külső megítélés, a tágabb környezet feltérképezése is nélkülözhetetlen a valós kép megalkotásához.

Lábjegyzet

¹ Hivatalos történésze volt a Bank of England-nek Sir Johan Clapham és Richard Sayers, akik az 1694-es alapítástól a második világháborúig dolgozták fel és tették közzé a brit jegybank működését; munkájukat John Fforde, a Bank volt ügyvezető igazgatója folytatta az 1941 és 1958 közötti évek elemzésével (Fforde, 1992). Az MNB történetét a jegybank támogatásával szakértői csoport dolgozta fel (Bácskai, 1993; Botos, 1999).

² Példának hozható a Financial Times pénzügyi újságírójának, David Marshnak a német központi bankról írt monográfiája, amely már címével hangulatot keltett (*The Bundesbank – The Bank That Rules Europe*), és amely bő teret szentel annak, hogy a második világháború utáni németországi fordulat ellenére a náci korban kompromittálódott jegybankárok milyen nagy arányban maradhattak meg a demokratikus Nyugat-Németország központi bankjában (Marsh, 1992). De említhetem a Budapesten működő újságíró, Adam LeBor könyvét a bázeli székhelyű BIS-ről, amely szintén már a címlapjával üzen (*The shadowy history of the secret bank that runs the world – Tower of Basel*) (LeBor, 2013).

Felhasznált irodalom

- Bácskai T. (szerk.) (1993): *A Magyar Nemzeti Bank története. I. kötet*. Budapest: Presscon Kiadó
- Botos J. (1999): *A Magyar Nemzeti Bank története. II. Az önálló jegybank*. Budapest: Presscon Kiadó
- Fforde, J. (1992): *The Bank of England and Public Policy 1941-1958*. Cambridge: Cambridge University Press
- LeBor, A.m (2013): *Tower of Basel*. New York: Public Affairs
- Marsh, D. (1992): *The Bundesbank. The Bank that Rules Europe*. London: Heinemann

Bod Péter Ákos